

KÖL TİĞİN, TUNYUKUK, BİLGE KAĞAN, ONGİ, TARYAT, ŞİNE USU GİBİ GÖKTÜRK HARFLİ YAZITLARDA “AYKIRI GENİZLEŞME (DENAZALİZASYON)” ÖRNEKLERİ

Denasalisation in the Inscriptions of Köl Tigin, Tunyukuk, Bilge Kaghan, Ongi, Taryat, Shine Usu

Деназализация в древних памятниках тюркской (рунической) письменности как Кюл Тегин, Тоньюкук, Билге Каган, Онги, Тарят, Шине Усу

Ayşegül SERTKAYA*

Gazi Türkiyat, Güz 2014/15: 1-12

Özet: Gırtlak geniz ünsüzü *ŋ*'nin dudak geniz ünsüzü *m* ve dış-dudak geniz ünsüzü *n* ile değiştiği bilinmekte idi. Bu çalışmada gırtlak geniz ünsüzü *ŋ*'nin runik metinlerden Köl Tigin, Tunyukuk, Bilge Kağan, Ongi, Taryat, Şine Usu yazıtlarında “denazalizasyon (aykırı genizleşme)” ses olayı ile g'leşen 24 örneği verilmekte ve bu *ŋ > g* ünsüz değişiminin taş harf kazıma esnasında yapılan yazma yanlışlığı olmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca konu Uyğur harfli metinler ile, Arap harfli metinlerde geçen örneklerle pekiştirilmekte ve İdil-Ural lehçelerinden Tatar, Başkırt ve Karacay-Malkar Türkçelerindeki yazı dili örnekleriyle örtüşmeleri de vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: It has been known that guttural nasal *ŋ* alters to labial nasal *m* and labio-dental nasal *n*. In this study, it is presented that there are 24 instances of guttural nasal *ŋ* which becomes *g* thorough denasalisation in the inscriptions Köl Tigin, Tunyukuk, Bilge Kaghan, Ongi, Taryat, Shine Usu and it is emphasized that *ŋ > g* alternation is not a mistake which might have been made during inscribing letters. The subject is also strengthened by similar instances from texts written in Uighur and Arabic scripts and it is stressed that it overlaps with the examples of written languages of Tatar, Bashkir and Karachay-Malkar.

Key words: Nasalisation, denasalisation

Аннотация: Известно, что велярный носовой согласный /ŋ/ заменяется зубным носовым согласным /m/ или же зубным носовым согласным /n/.

В данной статье даны 24 примера замены согласных путём деназализации, точнее велярного носового согласного /ŋ/ на согласную /g/, выделенных из древних памятниках тюркской (рунической) письменности как Кюл Тегин, Тоньюкук, Билге Каган, Онги, Тарят, Шине Усу. Этим обосновывается идея о том, что замена *ŋ > g* не является ошибкой сделанной при написании. А в качестве ключевого доказательства этой идеи используются примеры из текстов написанных уйгурскими и арабскими буквами. Вместе с этим подчеркивается совпадение с образцами других тюркских письменностей, таких как татарский, башкирский и карачаево-балкарский относящихся к языковой семье Идил-Урал.

Ключевые слова: назализация, деназализация

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE. sertkaya@istanbul.edu.tr

0. 2013-2014 eğitim ve öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü üçüncü sönestir öğrencilerine Göktürkçe dersinde metin olarak Köl Tigin yazıtının Güney yüzündeki 13 satırı okuttum.

Öđrenciler en fazla *denasalitation* örnekleri ile ilgili sorular sordular. Bu ses olayı için "genizsizleşme" veya "nazalsizleşme" yerine Osman Fikri Sertkaya'nın bir yazısında¹ kullandığı "aykırı genizleşme" terimini benimsedim.

Türkçe konuşan her kesin öğrendiği bazı kurallar vardır. Bu kuralların başında ünsüz (konsonant) lerin yumuşak, sert ve geniz karşılıkları gelir. Çünkü bu özellikler sadece Türkçe gibi Altay dilleri için değil, İngilizce gibi Hint-Avrupa dilleri için de geçerlidir.

İngiliz Dili Tarihi²'nde şöyle bir levha vardır:

	dudak ünsüzü	diş dudak ünsüzü	gırtlak ünsüzü (kalın)	gırtlak ünsüzü (ince)
yumuşak ünsüz	b	d	g ¹	g ²
sert ünsüz	p	t	k ¹	k ²
geniz ünsüzü	m	n	ŋ	ŋ

Bu levhada görülen kalın ve ince sıralı gırtlak geniz ünsüzü **ŋ** Türkçede dudak geniz ünsüzü **m** ve diş-dudak geniz ünsüzü **n** ile değişebilmektedir. Türkçenin ana temayülü gırtlak geniz ünsüzü **ŋ**'nin dudak geniz ünsüzü **m** ve diş-dudak geniz ünsüzü **n** ile değişmesidir.

Aa. Gırtlak geniz ünsüzü -**ŋ**- > dudak geniz ünsüzü -**m**- değişmeleri:

koŋşı	> komşu ~ konşu
köŋlek	> kömlek > gömlek
süŋük	> sümük (Tatar Türk.) "kemik"
tırŋak	> tırmağ ~ tırmık
toŋrıl ~ tuŋrıl	> tomrıl > domrıl ~ dumrıl
toŋız	> domuz

Ab. Gırtlak geniz ünsüzü -**ŋ** > dudak geniz ünsüzü -**m** değişmeleri:

men**ŋ** > benim

Bu ses değişmesinin runik metinlerde geçen her hangi bir örneği bu güne kadar tespit edilememiştir.

Ba. Gırtlak geniz ünsüzü -**ŋ**- > diş-dudak geniz ünsüzü -**n**- değişmeleri:

¹ Osman Fikri Sertkaya, "Okay 'Zühal/Satürn' mü, yoksa 'Müşteri/Jüpiter' mi?", *Türk Dili*, Aylık Dil Dergisi, 1991/I, Sayı: 474, Haziran 1991, s. 321-325.

² Albert C. Baugh-Thomas Cable, *A History of the English Language*, London, 1981, 3. baskı, s. 128.

aŋla-	> anla-
teŋiz	> deniz
teŋrim	> t(e)nrım. Belki terim ?

Bb. Gırtlak geniz ünsüzü -ŋ > dış-dudak geniz ünsüzü -n değişimleri:

anŋ	> onun
irinŋ	> irin
kaçaŋ	> kaçan
kalıŋ	> kalın
otuŋ	> odun
seniŋ	> senin
teriŋ	> derin
yalıŋ	> yalın
yuŋ ~ yüŋ	> yün

Bu ses olayının runik metinlerde tarihi bir kaç örneği tespit edilmiştir.

İki şekilliler: a) isimlerde (1 isim)

oglıŋ yanında *oglın*

Tek şekilliler: a) isimlerde (1 isim)

yagıŋ (yok yerine) *yagın*

Bc. Dış-dudak geniz ünsüzü -n'nin gırtlak geniz ünsüzü -ŋ ile değiştiği görülür. **kün ay** Güneş-Ay" > **kün ay** (E 42/4).

Ca. Gırtlak geniz ünsüzü -ŋ- 'nin "aykırı genizleşme (denazalizasyon)" ile oluşan gırtlak ünsüzü -ğ-; -g- 'li örneklerini de görelim:

aŋır-	> ağır-
baŋır-	> ağır-
seŋün ~ saŋun	> sağun
teŋri ~ taŋrı	> tağrı (bérđi)
toŋrı ~ tuŋrı	> toğrı > toğrul ~ tuğrul
toŋız	> doğuz
yalıŋuz	> yalğuz ~ yalğus ~ calğus vs
yaŋa ~ yaŋan	> yağan
saŋış	> sağış ~ sakış
aŋsır-	> aksır-
emŋen-	> emgen-
emŋek	> emgek
iŋen	> igen
köŋlek	> gögnek > göynek

münüz	> mügüz > müyüz
señil	> sigil > sivil(ce)
yiñne	> yigne > igne
öñ tamarı	> ög ~ ök tamarı
diñel-	> dikel- ~ dikil-
öñren-	> ögren-

Şimdi runik yazıtlarda geçen gırtlak geniz ünsüzü **-ñ-**; **-ñ** 'nin "aykırı genizleşme (denazalizasyon)" ses olayı ile gırtlak ünsüzü **-ğ-**, **-g-**; **-ğ**, **-g** şeklinde değişmesinin tarihi örneklerini görelim:

A. Runik harfli metinlerde:

İki şekilliler: a) fiillerde (2 fiil)

1. Görülen geçmiş zaman ekinden sonra çokluk II. şahıs eki olarak:

bardıñız (O 12) yanında *bardıgız* (KT GD)

2. Gelecek zaman partisip ekinden sonra:

ölsikiñ (BK K 5) yanında *ölsikiğ* (KT G 6; KT G 7)

İki şekilliler: b) isimlerde (4 isim)

Yalın halde:

bıñ ~ *biñ* ~ *b(i)ñ* (*bıñ* Ton. I G 9; yanında *b(i)ğ*
T I D 1; Tar. G 4; Tar. B 7; Tar. (KT K 8)
B 7; ŞU D 9; *biñ* Ton. I G 7; BK
G 1; *b(i)ñ* ŞU B 9; E-41/7)

2. Genitif (ilgi) hali ekinde:

bodunıñ (KT D 1; BK D 3) yanında *bodunğ* (KT D 25)
süñüküñ (KT D 24) yanında *süñüküğ* (BK D 20)

3. 2. teklik şahıs iyelik ekinde:

töröñin (KT D 22) yanında *töröğin* (BK D 19)

Tek şekilliler: a) fiillerde (10 fiil 11 örnek)

1. Görülen geçmiş zaman ekinden sonra teklik II. şahıs eki olarak:

alkıntıñ (yok yerine) *alkıntığ* (KT G 9; BK K 7)
arıltıñ (yok yerine) *arıltığ* (KT G 9; BK K 7)
bardıñ (yok yerine) *bardığ* (KT G 9; KT D 24; BK K 7; BK D 19;

	BK D 19; BK D 20)
<i>ertin</i> (yok yerine)	<i>ertig</i> (KT G 9; BK K 7)
<i>kiltin</i> (yok yerine)	<i>kiltig</i> (BK D 20; BK D 20)
<i>kigürtün</i> (yok yerine)	<i>kigürtüg</i> (KT D 23; BK D 19)
<i>körtün</i> (yok yerine)	<i>körtüg</i> (O F 7)
<i>öltün</i> (yok yerine)	<i>öltüg</i> (KT G 6; KT G 7; BK K 5; BK K 6)
<i>yanılın</i> (yok yerine)	<i>yanılıg</i> (KT D 23; BK D 19)

2. Görülen geçmiş zaman ekinden sonra çokluk II. şahıs eki olarak:

<i>ertiniz</i> (yok yerine)	<i>ertigiz</i> (KT K 9, KT K 10; KT GD)
-----------------------------	---

3. Geçmiş zaman partisip ekinden sonra:

<i>bilmedükünün</i> (yok yerine)	<i>bilmedükigin</i> (BK D 20)
----------------------------------	-------------------------------

Tek şekilliler: b) isimlerde (3 kelime içi, 4 kelime sonu olmak üzere 7 örnek)

<i>beglerin</i> de (yok yerine)	<i>beglerigde</i> (BK K 13)
<i>buın</i> (yok yerine)	<i>buıug</i> (KT G 8; BK K 6)
<i>edgün</i> (yok yerine)	<i>edgüg</i> (KT D 8; KT D 24; BK D 20)
<i>ermelin</i> (yok yerine)	<i>ermelig</i> (KİÇ D 9)
<i>karlukun</i> (yok yerine)	<i>karlukug</i> (ŞU G 5, 7)
<i>önsüz</i> (yok yerine)	<i>ögsüz</i> (KT K 9).
<i>törögünün</i> (yok yerine)	<i>törögügin</i> (BK D 19)

bar- ile *öl-* fiillerinde biri kelime içerisinde, biri de kelime sonunda olmak üzere iki şekilli iki örnek geçmektedir.

buı ~ *biı*, *bodun*, *sünük*, *törö* isimlerinde biri kelime içerisinde, üçü de kelime sonunda olmak üzere iki şekilli dört örnek geçmektedir.

alkın-, *arıl-*, *bar-*, *bilme-*, *er-*, *kıl-*, *kigür-*, *öl-* ve *yanıl-* gibi fiillerde üçü kelime içerisinde, dokuzu da kelime sonunda olmak üzere tek şekilli on iki örnek geçmektedir.

beg, *buı*, *edgü*, *önsüz*, *törö* gibi beş isimde üçü kelime içerisinde, dördü de kelime sonunda olmak üzere tek şekilli beş örnek geçmektedir.

Toplam olarak 21 kelimedeki 24 örnek vardır. Bu örneklerin taşta kazma veya yazma yanlışı olmadığı açıktır.

Türkçenin ana temayülünün gırtlak geniz ünsüzü **ŋ**'den kaçmak olduğunu söylemiştim. Yani gırtlak geniz ünsüzü **ŋ** ya dudak geniz ünsüzü **m** ile değişmekte,

<i>toırl</i> ~ <i>tuırl</i>	> <i>tomrıl</i> > <i>domrıl</i> ~ <i>dumrıl</i>
<i>toıız</i>	> <i>domuz</i>

ya da “aykırı genizleşme” ile gırtlak ünsüzü **g**’ye dönüşmektedir.

könlek	> gögnek > göynek
toñrıl ~ tuñrıl	> toğrıl > toğrıl ~ tuğrul
toñız	> doğuz

Gırtlak geniz ünsüzü **ñ**’den kaçma temayülü Tuna Bulgarlarının 12 hayvanlı takvimlerinde de görülmektedir.

Tuna Bulgarları takviminin 8. yılının adı olan *somor* kelimesinin daha eski bir **suñur* kelimesinden geldiği önce Omeljan Pritsak³ tarafından söylenmiş, Talât Tekin tarafından da tekrarlanmıştır⁴.

Yine Tuna Bulgarları takviminin 12. yılının adı olan *dohs* (*dohos*) kelimesinin de Eski Türkçede *toñuz* şeklinde görülen kelime-den *toñuz* > *toğuz* > *dohus* > *dohs* şeklinde geliştiği Omeljan Pritsak⁵ tarafından söylenmiş, T. Tekin tarafından da tekrarlanmıştır⁶.

B. Uygur harfli metinlerde:

“Aykırı genizleşme (denazalizasyon)” dil olayı Eski Türkçe’nin Eski Uygur Türkçesi devresinde de görülür.

Ferruh Ağca “Eski Türkçe metinlerde /ñ/ ~ /g/ değişkenliği üzerine” başlıklı yazısında Eski Uygur Türkçesi’nden şu örnekleri vermektedir:

A. MNB-S(engim) yazmasında:

1. Kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ñ** yerine gırtlak ünsüzü **g** :

<i>neng</i> yerine <i>neg</i> (128a/25);	<i>tering</i> yerine <i>terig</i> (39a/5)
<i>önglög</i> <i>öngsüz</i> yerine <i>öglög</i> <i>ögsüz</i> (131a/10);	<i>öngreki</i> yerine <i>ögreki</i> (71a/29)

2. Teklik ve çokluk iyelik eklerinde geniz ünsüzü **ñ** yerine gırtlak ünsüzü **g** :

<i>kanıñg</i> yerine <i>kanıg</i>	<i>biligiñg</i> yerine <i>biligig</i> (161b/4)
(161a/31)	
<i>kutunguz</i> yerine <i>kutuguz</i>	<i>sevdüküñgüzler</i> yerine <i>sevdü-</i>
(143a/6)	<i>kügüzler</i> (137a/7)
<i>oglunguz</i> yerine <i>ogluguz</i>	<i>ününgüzler</i> yerine <i>ünügüzler</i>
(38a/2)	(137b/9)

³ Omeljan Pritsak, *Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*, Wiesbaden, 1955, s. 69-70. § 17. Somor.

⁴ Talât Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara, 1987. (Somor) s. 19.

⁵ Omeljan Pritsak, *age*, (Dohos) s. 71.

⁶ Talât Tekin, *age*, (Dohos) s. 14-15.

3. Genitif (ilgi) hali ekinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** :

<i>maytrıŋ</i> yerine <i>maytrıg</i>	<i>tenrıŋ</i> yerine <i>tenrıg</i>
(11b/9)	(134a/1)
<i>bayagutŋ</i> yerine <i>bayagutg</i>	
(92b/5)	

4. Emir çekiminde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** :

<i>körüŋ</i> (23b/15) yanında	<i>körüg</i> (18b/24)
<i>körüŋ</i> ler yerine	<i>körüg</i> ler (137b/6)
<i>inıŋ</i> ler yerine	<i>inıg</i> ler (137b/6)
<i>kanturüŋ</i> yerine	<i>kanturüg</i> (135b/10)
<i>unıtıŋ</i> yerine	<i>unıtıg</i> (18b/2)
<i>ukunğlar</i> yerine	<i>ukunğlar</i> (35b/16)

B. MNB-H(amı) yazmasında geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** :

<i>katunŋ</i> başı yerine	<i>katung</i> başı (11, 12a/14)
<i>tülüŋ</i> tüşi yerine	<i>tülüg</i> tüşi (11, 3a/4)
<i>ming</i> yapırgaklıg yerine	<i>mig</i> yapırgaklag (11, 9a/14)
<i>könüŋ</i> yerine	<i>könüg</i> (11, 12a/14)
<i>tınlığlarıŋ</i> yerine	<i>tınlığlarıg</i> (16, 6b/2)
<i>boşgunŋ</i> yerine	<i>boşgung</i> (11, 15b/25)
<i>erdemıŋızıŋ</i> yerine	<i>erdemızıg</i> (11, 13b/8)

Ferruh Ağca zikrettiği bu örnekleri istinsah yanlışı veya imlâ yanlışı yerine diyalektik özellik olarak kabul etmektedir.

Eski Uygur Türkçesi devresindeki şu örnekler Engin Çetin tarafından zikredilmiştir.

-ŋ > **-g**:

<i>öŋdin</i> yınak yerine	> <i>ögdün</i> yınak (KP XXXVII/5)
<i>öŋlüg</i> ö ŋ siz yerine	> <i>öglüg</i> ö g süz (MNBSeng. 106/9)
<i>öŋsüz</i>	> <i>ögsüz</i> (MÖ, 1999, 818)

-ŋ > **-g**:

<i>bursıŋ</i> yerine	> <i>bursıg</i> (M 183/19)
<i>kaŋıŋ</i> yerine	> <i>kaŋıg</i> (M 161/31)
<i>körüŋ</i> yerine	> <i>körüg</i> (M 18/24)
<i>terıŋ</i> yerine	> <i>terıg</i> (M 39/5)

Engin Çetin Eski Uygur Türkçesi'ndeki bu g'li örnekleri istinsah yanlışı olarak nitelendirmektedir.⁷

James Russell Hamilton ise Pelliot-Uygur 2 ve Pelliot-Çince 2898 yazma parçalarından şu örnekleri verir.

-ŋ > -g:

oglıŋa (Pelliot-Uygur 2/9)	yanında oğlıga (Pelliot-Uygur 2/9)
evine yerine	> evige (Pelliot-Uygur 2/4)
teyeyü yerine	> teyegü (Pelliot-Uygur 2/5)
teyeyüke yerine	> teyegüke (Pelliot-Uygur 2/12)
menin yerine	> menig (Pelliot-Uygur 2/6)
istenler yerine	> istegler (Pelliot-Uygur 2/6)
muşuz yerine	> muşuz (Pelliot-Çince 2998/9)
kiŋ(e)şlig yerine	> kiğeşlig (Pelliot-Çince 2998/12)
yürün yerine	> yürüg (Pelliot-Çince 2998/13)
yag(ı)r(=l)maz yerine	> yag(ı)r(=l)maz (Pelliot-Çince 2998/17-18)

James Russell Hamilton verdiği bu örnekleri istinsah yanlışı olarak değil, bir dil olayı olarak vasıflandırmıştır.⁸

C. Arap harfli metinlerde

Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugatî't-Türk'te bu konuda şu bilgileri vermektedir:

... ikinci şahısta genizden gelen ك ile *tapındıŋ* "tapındın" denir. Argu boyunun bir takım kelimelerinde ikinci şahsın ك harfi yerine Ğ harfine çevirilerek *tapındug* denir, "tapındın" demektir. Yine Arguların "sen onu kaçırdın" anlamına olan *sen anı kaçırdug* sözleri de böyledir. Kural bütün fiillerde birdir, değişmez. Genizden gelen ك asıllıdır, Ğ getirmek yakışıksızdır. (DLT, II, 167-168)

Marcel Erdal (2004: 80)) DLT't Kâşgarlı Mahmud'un Argu ağızına ait verdiği bilgilerde kelime bünyesinde geniz ünsüzü ŋ yerine gırtlak ünsüzü g yazılmasını morfolojik bir özellik sayar ve dil olayını "diyalekt özelliği" şeklinde açıklar.

⁷ Engin Çetin, "Kül Tigin yazıtı kuzey yüzü dokuzuncu satırda yer alan ögs(ü)z ak at üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları (Festschrift in Honor of Talat Tekin)*, 18, İstanbul, 2008, s. 143.

⁸ James Russel Hamilton, "Nasales instables en turc khotanaïis Xe siècle", *Bulletin of the Scholl of Oriental and African Studies*, 40/3, London, 1977, s. 508-521.

DLT'te teklik 2. şahıs iyelik eki örnekleri:

<i>kanıng</i> yerine	<i>kanıg</i> (249/9)
<i>nengın</i> yerine	<i>negin</i> (251/17)
<i>tilingni</i> yerine	<i>tiligni</i> (463/4)

DLT'te ilgi (genitiv) hali örnekleri:

<i>kimning</i> yerine	<i>kimniğ</i> (182/4)
<i>kuzgunnung</i> yerine	<i>kuzgunnug</i> (221/6)
<i>yağıning</i> yerine	<i>yağınığ</i> (463/12)

Robert Dankof ile James Mc Kelly *Dîvânü Luğati't-Türk'teki* bu örnekleri ünsüz değişmesi (1982: 67) olarak açıklamışlardır.

Konunun değerlendirilmesi

Genel olarak

Saadet Çağatay (1954: 15) kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** yazılmasını "ünsüz değişmesi" olarak açıklar.

Runik metinlerde

Talât Tekin (1968: 92-93) runik metinlerde kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** yazılmasını "ünsüz aykırılışması" diyerek "denazalizasyon" terimi ile karşılar. Yine T. Tekin (2000: 72)'de teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik eklerinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** gelmesini "nöbetleşme" şeklinde açıklar.

M. Ölmez (2000: 214) T. Tekin'in "nöbetleşme" görüşünü tekrarlar.

Uygur metinlerinde

Peter Zieme (1969: 177) Mani metinlerinde kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** yazılmasını "ünsüz değişmesi" şeklinde açıklar.

Klaus Röhrborn (UW I 1977: 14) kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** yazılmasını "bazı ağızlardaki **ŋ** > **g** değişmesi" olarak açıklar.

James Russel Hamilton (1957: 508-521) Dun-huang'da bulunan Uygur harfli metinlerdeki kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** yazılmasını "Hotencenin Türkçeye tesiri" olarak açıklar.

Şinasi Tekin (1980: 13) MNB-Hamı'daki örneklerde kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** yazılmasını imlâya ait bir özellik olarak açıklar. MNB-Sengim'deki örneklerde kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** yazılmasını ise "eksik imla (defektive schreiben)" şeklinde açıklar.

Jens Peter Laut (1986: 71-72) MNB-Hamı'daki örneklerde kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** yazılmasını Şinasi Tekin gibi imlâya ait bir özellik olarak açıklar. Ayrıca geniz ünsüzü **ŋ**'nin sadece ince sıradan /K/ (= g) ile temsil edildiğini, kalın sıradan /Q/ (= ğ) ile hiç bir zaman temsil edilmediğini söylese de MNB-Hamı'daki *katunnuĝ*, *tınlıĝlarınuĝ*, *boşguntuĝ*, MNB-Sengim'deki *ukuglar*, *unıtmaĝ*, *kanturuĝ* gibi örnekler Jens Peter Laut'un bu görüşünü çürütmektedir.

Ferruh Ağca (2012: 72) kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** gelmesini "nöbetleşme" yerine "değişkenlik" kelimesi ile açıklar. Konunun örneklerini Uyгур harfli Mani ve Budist metinlerinde teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ekleri yanında ilgi (genitif) hali ekinde de bulunduğunu söyleyerek örnekleri zikreder.

SONUÇ

Runik yazıtlardan başlayarak kelime bünyesinde geniz ünsüzü **ŋ** yerine gırtlak ünsüzü **g** yazılması ne "ünsüz nöbetleşmesi", ne "eksik imlâ (defektive schreiben)'ya dayanan bir imlâ özelliği", ne "bazı ağızlardaki **ŋ** > **g** değişmesi", ne "Hotencenin Türkçeye tesiri", ne de "değişkenlik"tir. Konu gayet açık bir şekilde Marcel Erdal'ın vurguladığı gibi "aykırı genizleşme (denazalizasyon)" ye bağlı bir "diyalekt özelliği"dir.

Bu diyalekt özelliği Oğuz Türkçesi özellikleri gösteren metinlerde baskın olmayıp tek tük geçen örnekler halindedir. Anadolu Türkçesi metinlerinden Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'sinden iki örnek verelim.

bulduŋ yerine > bulduĝ
kalduŋ yerine > kalduĝ

Dolayısıyla bu diyalekt özelliği **b-** diyalektine ait Runik harfli Tunyukuk yazıtında görülmez.

Bu diyalekt özelliği Kıpçak Türkçesi özellikleri gösteren metinlerde ortaya çıkmış, dolayısıyla **m-** diyalektine ait Köl Tigin ile Bilge Kağan başta olmak üzere, Uyğur devresinin diğer runik yazıtlarında da görülmüştür.

Bu diyalekt özelliği daha sonra Kıpçak sahasının İdil-Ural lehçelerinin bazılarında genelleşmiş olup, konuşma ve yazı dilinde kullanılmıştır ve kullanılmaktadır. Örnek vermek gerekirse:

A. Tatar Türkçesi'nde 2. çokluk şahıs iyelik eki ile, Görülen geçmiş zaman, Şart, İstek, Gereklilik ve Emir çekimlerinde kullanılmaktadır.

2. çokluk şahıs iyelik eki: **-ınız/-iniz** yerine **-ıĝız/-igiz**: **nurıĝız** "nurunuz", **uramıĝız** "sokağınız", **kirigiz** "çamaşırınız". Görülen geçmiş zamanın ikinci çokluk şahıs eki: **-nız/-niz** yerine **-ĝız/-giz** (**başladıĝız** "başladınız", **oçtıĝız**

"uçtunuz", **kittigiz** "gittiniz", **kürdigiz** "gördünüz", **bilmedigiz** "bilmediniz"); Şart eki: **-sanız/-seniz** yerine **-sağız/-segiz** (almasığız "değişseniz", kartaysağız "yaşlansanız", oçırsağız "uçursanız", töşmesegiz "inmeseniz"); İstek eki: **-sınız/-siniz** yerine **-sıgız kile/-sigiz kile** (açasığız kile "açsanız", işliysigiz kile "çalışsanız", uzasığız kilmiy "geçmeseniz"); Emir çekiminin 2. çokluk şahıs eki: **-nız/-niz** yerine **-gız/-gez** (açıgız "açınız", başlağız "başlayınız", kürigiz "görünüz", onıgız "vurunuz", aşamağız "yemeyiniz") şeklindedir.⁹

B. Başkurt Türkçesi'nde 2. çokluk şahıs iyelik eki ile Belirli geçmiş zaman, Şart, İstek, Gereklilik ve Emir çekimlerinde kullanılmaktadır.

2. çokluk şahıs iyelik eki: **-ınız/-iniz** yerine **-ıgız/-igiz**: **balagız** "çocuğunuz", **yüügüz** "yüzünüz", **işigiz** "çiçeğiniz". Belirli geçmiş zamanın ikinci çokluk şahıs eki: **-nız/-niz** yerine **-gız/-giz** (yazzıgız "yazdınız"); Şart eki: **-sanız/-seniz** yerine **-sağız/-segiz** (barhagız "varsanız, gitseniz"); İstek eki: **-sınız/-siniz** yerine **-sıgız kile/-sigiz kile** (bilgigiz kile, "bilseniz"); Gereklilik eki: **-malı/-meli** yerine **-ırğa tiyişigiz**: **yazırğa tiyişigiz** "yazmalısınız"; Emir çekiminin 2. çokluk şahıs eki: **-ınız/-iniz**, **-unuz/-ünüz** yerine **-ıgız/-igiz**, **-uguz/-ügüz** (alıgız "alınız", başlağız "başlayınız", kiligiz "geliniz", hüylegiz "söyleyiniz", kütügüz "bekleyiniz") şeklindedir.¹⁰

C. Karaçay-Malkar Türkçesi'nde 2. çokluk şahıs iyelik eki ile Bilinen geçmiş zaman, Şart, İstek, Gereklilik ve Emir çekimlerinde kullanılmaktadır.

2. çokluk şahıs iyelik eki: **-ınız/-iniz** yerine **-ıgız/-igiz**: **atagız** "babanız", **tavuguz** "dağınız", **toyuguz** "düğününüz", **eligiz** "köyünüz", **üyügüz** "eviniz". Bilinen geçmiş zamanın ikinci çokluk şahıs eki: **-nız/-niz** yerine **-gız/-giz** (aytıgız "söylediniz", kettigiz "gittiniz", kördügüz "gördünüz", uçduğuz "uçtunuz", bermedigiz "vermediniz"); Şart eki: **-sanız/-seniz** yerine **-sağız/-segiz** (aytsağız "söyleseniz", ketsegiz "gitseniz", körsegiz "görseniz", uçsağız "uçsanız", bermesegiz "vermeseniz"); İstek eki: **-sınız/-siniz** yerine **-ıngız keledi/-irigiz keledi** (aytırgız keledi "söyleseniz", keterigiz keledi "gitseniz", köürügüz keledi "görseniz". Emir çekiminin 2. çokluk şahıs eki: **-ınız/-iniz** yerine **-ıgız/-igiz/-uguz/-ügüz** (aytıgız "söyleyiniz", uçuguz "uçunuz", ketigiz "gidiniz", köürügüz "görünüz", bermegiz "vermeyiniz") şeklindedir.¹¹

⁹ Nicholas Poppe, *Tatar Manual, Descriptive Grammar and Texts with A Tatar-English Glossary*, Bloomington, 1968, s. 57 vd; Mustafa Öner, "Tatar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara, 2007, s. 679-748 (bk. 709-718).

¹⁰ Habibe Yazıcı-Ersoy, "Baskurt Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara, 2007, s. 749-810 (bk. 766-788).

¹¹ Ufuk Tavkul, "Karaçay-Malkar Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara, 2007, s. 883-938 (bk. 903-913).

Konunun tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki diğer örnekleri ise Saadet Şakir Çağatay tarafından “Türkçede ñ ~ ğ sesine dair” adlı araştırmasında derinliğine işlenmiştir.¹²

KAYNAKÇA

- AĞCA, Ferruh (2012), “Eski Türkçe metinlerde /ŋ/ ~ /g/ değişkenliği üzerine”, *Türkbilig. Türkoloji Araştırmaları*, Ankara, 2012/23, s. 69-82.
- BAILEY, Harold W. (1938), “Argu and Tokharians”, *BSOS*, IX/3, s. 553-558
- BAILEY, Harold W. (1944), “A Turkish-Khotanese vocabulary”, *Bulletin of the Scholl of Oriental and African Studies*, London, 11/2, s. 290-296.
- CLAUSON, Sir Gerard (1973), “The Turkish-Khotanese vocabulary re-edited”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V, s. 37-45.
- ÇAĞATAY, Saadet (1954) “Türkçede ñ ~ ğ sesine dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1954*, 15-30; (1978), *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara, s. 253-265.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston.
- HAMILTON, James Russell (1977), “Nasales instables en turc khotanais X^e siecle”, *Bulletin of the Scholl of Oriental and African Studies*, London, 40/3, s. 508-521.
- HAMILTON, James [Russell] (2008), “X. Yüzyıl Hotan Türkçesinde değişken genizliler”, *Türk Dilleri Araştırmaları (Festschrift in Honor of Talat Tekin)*, İstanbul, 18, s. 471-494.
- HOVDHAUGEN, Even (1971), “Turkish words in Khotanese texts: a linguistic analysis”, *Norsk Tidsskrift Sprogvidenskap*, XXIV, s. 163-209.
- TEKİN, Talât (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara.

EK

Birinci teklik şahıs zamiri olan **ben**'de geniz ünsüzü olmayan dudak ünsüzü **b**'nin **m**'leşmesi şahıs zamirinin sonundaki diş-dudak geniz ünsüzü **-n**'nin gerileyici benzeşmesi ile olmuş olmalıdır. Nitekim ikinci teklik şahıs zamiri **sen**'de **s-** ünsüzü dudak ünsüzü olmadığı için bu gerileyici benzeşme gerçekleşmez.

Birinci çokluk şahıs zamiri **biz**'in **miz** olması ise **ben** > **men** genizleşmesinden “bulaşma (contamination)” olmalıdır.

¹² Saadet Çağatay, “Türkçede ñ ~ ğ sesine dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1954*, s. 15-30.